

บทที่ 6

ความสัมพันธ์ระหว่างบทรามเกียรติ์กับการกำหนดท่ารของพญาวานร

ในบทนี้จะกล่าวถึงเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ โดยกล่าวเฉพาะกระบวนการรบของพญาวานร ที่สำคัญ 3 ตัว คือ สุคริน หนุมาน และองคต พญาวานรทั้ง 3 มีความสำคัญต่อกระบวนการรบในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์มาก เนื้อเรื่องส่วนใหญ่กล่าวถึงกระบวนการรบของพญาวานรอย่างละเอียด ปรามาจารย์ทางด้านนาฏศิลป์ได้นำบทรามเกียรติ์มาคิดประดิษฐ์ท่ารำตามบทประพันธ์ที่กำหนดไว้ ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะขอกกล่าวถึงบทรามเกียรติ์ ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ ในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 เท่านั้น เพราะบทพระราชนิพนธ์ทั้งสองรัชกาล เป็นบทที่กรมศิลปากรนำมาใช้แสดงเป็นประจำ

บทรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พระรามาธิบดีที่ 1) เสด็จขึ้นเถลิงราชสมบัติ ณ กรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. 2325 พระองค์ได้ทรงพยายามตั้งระเบียบแบบแผนราชการทุกด้านให้เป็นหลักฐาน ทรงริเริ่มก่อสร้างพระนครและพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนวัดวาอาราม สิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งต่อวงการนาฏศิลป์ที่พระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณ คือ ทรงโปรดให้วัดที่มีความสามารถในราชสำนักช่วยกันแต่งรามเกียรติ์ขึ้น โดยที่พระองค์เองทรงเป็นประธาน ดังปรากฏในรายตอนต้นของเรื่องว่า "ภูธรดำริ ดำรัส จัดจงทำนองนุก ไตรดา युค นิทาน ตำนานเนื้อเรื่องรามเกียรติ์เขียนบทประพันธ์พิณาค ด้วยพระราชโองการ" ¹ ทั้งนี้

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ 1 (พระนคร : ไทยมิตร, 2507) หน้า 2.

มีพระราชประสงค์จะรวบรวมเรื่องราวเกียรติที่เล่ากันอยู่ให้เป็นต้นฉบับถาวร และสมบูรณ์สำหรับ
พระนคร

รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เป็นเรื่องราวเกียรติที่สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่ไทยมี
อยู่ เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่หิรันตย์กษัตริย์ ม้วนแผ่นดินจนกระทั่งพระรามกลับไปครองเมืองครั้งที่ 2 และ
ตัวโขนอื่น ๆ แยกย้ายกันกลับบ้านเมืองของตน เนื้อความทุกตอนยังอยู่ครบบริบูรณ์ทุกประการ

เรื่องราวเกียรตินี้ รัชกาลที่ 1 ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นสำหรับให้อ่าน ร้อง และรำ
อย่างหนึ่งอย่างใดก็ได้ ดังบทพระราชนิพนธ์ว่า

จบเรื่องราวเมศล้าง	อสรพงษ์
บ นิตรธรรมิกทรง	แต่งไว้
ริ รำรำประสงค์	สมโภช พระนา
บุรณ บำเรอรมย์ให้	อ่านร้องรำเกษม ²

ซึ่งก็เป็นไปตามพระราชปรารภนั้นเรื่อยมา แม้จนกระทั่งทุกวันนี้ก็ยังได้ใช้พระราช
นิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เป็นหลักในการแต่งบทขึ้นใหม่ สำหรับเล่นละครเป็นส่วนใหญ่ แต่เข้าใจว่า
ที่ใช้พระราชนิพนธ์ ส่วนนั้นแท้ ๆ มาเป็นบทสำหรับแสดงละครมีน้อยมาก ดังที่พระวรวงศ์เธอ
กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงมีพระวินิจฉัยไว้ว่า

“แม้ว่าลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องราวเกียรติขึ้นนี้จะได้อันโลมตามแบบอย่างแห่ง
บทละครรำที่ดี วิธีที่ทรงดำเนินเนื้อเรื่องทำให้เราเกินกว่ามิได้มีพระราชประสงค์จะให้
ใช้เป็นบทสำหรับเล่นละครตลอดไป เพราะเรื่องยืดยาวเหลือที่จะเล่นดั่งนั้นได้จน

² เรื่องเดียวกัน, เล่มเดียวกัน, หน้า 760.

ตลอด การนำเรื่องรามเกียรติ์ออกเล่นไหม้หาชนดู นั้น โดยเฉพาะในสมัยก่อน ๆ มิได้ใช้วิธีร้องบทให้ละครรำ หากใช้วิธี "พากย์" ให้คนเต้น คนเต้นนั้นก็เป็นผู้ชาย ไม่ใช่ผู้หญิงอย่างละครรำ จึงน่าคิดว่าพระราชประสงค์ที่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้น ในรูปละครจำจนตลอดนี้ คงจะเป็นไปในทางให้มีเรื่องอันบริบูรณ์ สำหรับเก็บไว้เป็น ตำรับ หากจะนำตอนใดออกเล่นบ้างก็ได้ หากผู้ใดชอบใจที่จะอ่านก็จะมีเรื่องอัน บริบูรณ์ แต่ต้นจนจบไว้อ่านได้ดังนี้"

เนื่องจากเนื้อเรื่องของบทรามเกียรติ์ ส่วนใหญ่จะเป็นการทำสงคราม ระหว่าง กองทัพฝ่ายพระราม กับ กองทัพฝ่ายทศกัณฐ์ ดังนั้น บทรามเกียรติ์จึงปรากฏว่า มีการต่อสู้เป็น ส่วนใหญ่ ซึ่งเมื่อนำบทรามเกียรติ์มาใช้สำหรับแสดงโขน กระบวนท่าที่ใช้ส่วนใหญ่จึงเป็นท่ารบ ของพระ ยักษ์ และ ลิง แล้วแต่ลักษณะของตัวโขนนั้น ๆ จะเห็นได้ว่าบทรามเกียรติ์เป็นตัว กำหนดท่ารบ ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะศึกษาเกี่ยวกับท่ารบของญาวานร อันได้แก่ สครีน หนุมาน และองคต ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

- ก. บทรามเกียรติ์การรบระหว่างญาวานรกับญายักษ์
- ข. บทรามเกียรติ์การรบระหว่างญาวานรกับญาวานร
- ค. บทรามเกียรติ์การรบระหว่างญาวานรกับญายักษ์

ในที่นี้ขอยกตัวอย่างการรบระหว่างสครีนกับทศกัณฐ์ ซึ่งเป็นบทพระราชนิพนธ์ใน รัชกาลที่ 1 ตอนสครีนหักจักร

³ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เรื่องพระราม (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514), (นิพนธ์เป็นที่ระลึกในงานนิทรรศการพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ณ หอสมุดแห่งชาติ วันที่ 20 - 28 กันยายน 2514), หน้า 52 - 53

สุครีพ ราช ทศกัณฐ์

บีตนั้น	สุครีพเทวีแรงแข็งขัน
โลดโผนโจนแจ้วงทะลวงฟัน	โจนแจ็บกุ่มกัณฑ์ด้วยคักดา
แกว่งพระขรรค์หัยตั้งไฟพราย	มาดหมายเขม้นเข่นฆ่า
ฟันแทงแย่งยหื้อไปมา	ถุกกายอสุราหลายที

จากบทพระราชนิพนธ์ดังกล่าว ประมาจารย์ทางด้านนาฏยศิลป์ไทยได้สร้างสรรค์กระบวนการ
ทำการเต้นโขนให้สัมพันธ์กัน ดังตารางอธิบายข้างล่างนี้

ตารางที่ 18 กระบวนท่ารระหว่างสุครีพกับทศกัณฐ์ (บทพระราชนิพนธ์ ร. 1)

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
บีตนั้น	ท่าหย่อง เกาข้อมือและ หัวไหล่ พร้อมกับเอียงศีรษะ สลับขาซ้ายไปมาเร็ว ๆ	อาจจะยื่นพัก ยืนมอง หรือท่าทำเงือกอวาล เป็น การรทำทาทองฝ่ายศัตรู	ลิงอาจจะเกา ลักษณะอื่นก็ได้ เช่น เกาดางหัวไหล่และ เกาสีข้าง เป็นต้น

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	สิง	ยักษ์	
สลีรินทร์	ยกเท้าซ้ายหนีบเอวแล้ว ยึดกระทกลงในท่าห้อยงซ้าย มือซ้ายเข้าอก มือขวาถือ พระขรรค์ตั้งวงล่าง เอียง ศีรษะทางซ้าย	เปลี่ยนท่าขยับมอง	
ฤทธิแรง	ยกเท้าขวาหนีบเอวส่ง เท้าไปข้างหน้าหงายตาตม ซ้ายขึ้น ย่อเข้าซ้าย มือซ้าย วงลึงหงายมือระดับวงส่ง มือขวาถือพระขรรค์ คว่ำมือ วางบนเข้าขวา	เปลี่ยนท่าขยับมอง	
แจ้งขัน	ห้อยงขวากระทบเท้า ขวา ห้อยงซ้ายกระทบเท้า ซ้าย มือทั้งสองทำท่ากำมือ งอข้อศอกอยู่ข้างลำตัว แล้ว ดึงมือขึ้นลงเล็กน้อย หน้าหัน ตามเท้าที่กระทบ	เปลี่ยนท่าขยับมอง	

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
โลดโผน	ท่าห้อยขวา มือขวาถือ พระขรรค์หักข้อมือขึ้นให้ ปลายพระขรรค์ชี้ไปทางยักษ์ มือซ้ายแบตั้งมืออยู่ด้านหน้า แล้วกระหิบท่าขวาวิ่งเข้า หายักษ์ หันหน้าทิศ 1	ท่าท่าเงื่อมองลิงแล้ว วิ่งเข้าหาลิงหันหน้าทิศ 3	
โจนแจ้ว	ท่าท่าเก็บแล้วกระโดด ยกเท้าขวาตามด้วยเท้าซ้าย แล้ววางลงในท่าห้อยซ้าย มือขวาปิดศรยักษ์ไปทางขวา เอียงศรห้อยซ้ายพร้อมกับมือ ซ้ายปิดศรไปทางซ้าย พลิก เข้าเอียงศรขวา	ท่าท่าเก็บ กางมือทั้ง สองออก ยกเท้าซ้ายวาง แล้ว ยกเท้าขวาวางมือทั้ง สองกางอยู่ระดับไหล่ พร้อมกับตีศรลงไปทางซ้าย และขวา	ทั้งคู่หันหน้าเข้า หากัน ยักษ์หันหลังให้ คนดู
ทะลวงฟัน	ก้าวเท้าขวาสลับที่กับ ยักษ์วางเท้าซ้ายแล้ว กระโดดยกเท้าขวาตามด้วย เท้าซ้ายแล้ววางลงในท่า ห้อย มือขวาปิดศรยักษ์ไป ทางขวาเอียงศรห้อยซ้าย	ก้าวเท้าขวาสลับที่กับ ลิง ยกเท้าซ้ายวางแล้ว ยกเท้าขวาวางมือทั้งสอง กางอยู่ระดับไหล่พร้อมกับ ตีศรลงไปทางซ้ายและขวา	ลิงหันหลังให้คนดู โดยปฏิบัติ ดังนี้ คนดู

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
โจนจับ กุมภีณท์ ด้วยคักดา	พร้อมกับมือซ้ายปัดศรไปทาง ซ้ายพลิกเข้าเวียงศิระชวา รบท่า 1 แล้วตีออก	รบท่า 1	ลิง ยักษ์
แกว่งพระขรรค์ ชัยตั้งไฟพราย	หย่องขวาหันตัวทิศ ๑ หันมองยักษ์ ซีมือขวาถือ พระขรรค์ขึ้นมาข้างหน้าแล้ว พลิกไปมา มือซ้ายตั้งวงลิง ระดับวงล่าง ยักคือไปมา	มองในท่าเงื่อ	
มาดหมาย	หย่องขวา มือขวาลดลง มาอยู่ข้างหน้าระดับหน้าอก หักข้อมือขึ้นให้ปลายพระ ขรรค์ชี้ไปทางยักษ์ ยักคือไป มาหันมองยักษ์	ท่าท่าเงื่อมองลิง	

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
เขม้นเข่นฆ่า	ทำท่าหย่องซ้ายเงือ อาวุธ หน้ามองยักษ์	ขยับมอง	
ฟันแทงแย่ง ยุทธ์ไปมาถูก กายอสุรา หลายที	พลิกตัวกลับมาทางซ้าย กระเท็บเท้าขวาเข้าต่อส้น รับท่าพลาด 1 และ 2 แล้วถีบ ยักษ์ลิงทำท่าหัวเราะ	รับท่าพลาด 1 และ 2	

กระบวนท่ารบกับบทประพันธ์สัมพันธ์กันอย่างกลมกลืนทั้งตัวลิงและยักษ์ ซึ่งสามารถแสดงท่าทางรุก-รับ และโต้ตอบโดยใช้บทประพันธ์เป็นหลัก การรับใช้ท่ารบท่า 1 ในคำประพันธ์ที่กล่าวว่า "โจนจับกุมภัณฑ์ด้วยคักดา" เป็นกระบวนท่าที่เหมาะสมและจบลงพอดี

หนุมาน รม บรรลัญกัณฑ์ (ตอนปราบโอรสทศกัณฐ์)

บัดนี้	วายุบุตรวุดิไกรใจกล้า
รับรองป้องไต่ต่อสู้รา	โถมเข้าเช่นฆ่าราวี
เท้าหนึ่งเหยียบเข้าทะยานยุทธ์	มือซึงคทาวุธยักษี
กลอกกลับจับกันไ้เท	ขุนกระบี่แทงถูกกุมภันที ⁵

จากบทพระราชนิพนธ์ดังกล่าว ประมาจารย์ทางด้านนาฏยศิลป์โขนได้สร้างกระบวน
ท่าการเต้นโขนให้สัมพันธ์กันดังตารางอธิบายข้างล่างนี้

ตารางที่ 19 กระบวนท่ารระหว่าง หนุมานกับบรรลัญกัณฑ์ (บทพระราชนิพนธ์ ร.1)

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
บัดนี้	ท่าห้อง เกาสีข้างและ ปลายคาง พร้อมกับเอียง ศีรษะสลับขวาซ้ายไปมา เร็ว ๆ	ยืนมอง ต่ำทัก	ลิงอาจจะเกา ลักษณะอื่นก็ได้เช่น เกาหัวไหล่ เกาข้อมือ เป็นต้น
วายุบุตร	มือซ้ายเข้าอก	เปลี่ยนท่าขยับของ	

⁵ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 3, หน้า 610.

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
วุฒิไกร	กระโดดยกเท้าซ้ายหนีบ น่องหันเข้าซ้ายไปข้างหน้า	เปลี่ยนท่าขยับมอง	
ใจกล้า	มือซ้ายถือตรีเข้าอก มือขวา เกาปลายคาง หน้ามองยักษ์ วางเท้าซ้ายลงหลัง ยก เท้าขวาหนีบน่องหันเข้าขวา ไปข้างหน้า มือซ้ายวงลง หงายมือระดับวงลง มือขวา ถือตรี คว่ำมือวางบนมือขวา เอียงศีรษะทางซ้ายหน้ามอง ยักษ์	เปลี่ยนท่าขยับมอง	
รับรอง	วางเท้าขวาในท่าหย่อง ขวา มือซ้ายแบตั้งมืออยู่ด้าน หน้า มือขวาถือตรีหักข้อมือ ขึ้น ให้ปลายอาวุธชี้ไปทาง ยักษ์ กระทัยเท้าขวาทั้งเข้า หายักษ์ ทำท่าเก็บมือซ้าย เข้าอก มือขวาถือตรีอยู่ที่ ข้างลำตัว	ทำท่าเงื้อมองลิงแล้ว กระทัยเท้าขวาวิ่งเข้าหา ลิง ทำท่าเก็บ กางมือทั้ง สองออก	ตั้งค้อนหน้าเข้า หากัน ยักษ์หันหลังให้ คนค

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
ป้องปัด	กระโดดยกเท้าขวาตาม ด้วยเท้าซ้าย แล้ววางลงใน ท่าห้อย มือขวาปัดศรยักซ์ ไปทางขวาเฉียงศรหะซ้าย พร้อมกับมือซ้ายปัดศรไปทาง ซ้ายพลิกเข้าเฉียงศรหะขวา	ยกเท้าซ้ายวางแล้ว ยกเท้าขวาวาง มือทั้งสอง กางอยู่ระดับไหล่ พร้อมกับ ตีศรลงไปทางซ้ายและขวา	
อสุรา โถมเข้า เช่นฆ่าราวี	รบท่า 1 แล้วตีออก	รบท่า 1	
เท้าหนึ่ง เหยียบเข้า ทะยานยทศ มือชิงอาวุธ ยักซ์	กระแทกเท้าขวาเข้ารบ ปัดขวา-ซ้าย แล้วขึ้นลอย 1	รับลอย 1	
กลอกกลับ	ลงจากลอยปัดซ้าย-ขวา	ตีซ้าย-ขวา	
จับกัน ในที	ถอนเท้าขวายกเท้าซ้าย หันตัวทิศ 1 มือทั้งสองจับ	ถอนเท้าขวาปฏิบัติ เหมือนลิง	

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
ขุเกราะบี่แทง ถุกกมภณท์	ยัดเข้าขวากระทบลงท่า หย่องซ้ายมือทั้งสองที่จับ คลายออกแล้วมาจับกัน มือ ซ้ายจับที่รักแร้ ขว้ายักษ์ มือ ขวา ทำท่าเงื้อ ทั้งคู่หมุนไป ทางขวามาอยู่ที่เดิม เงื้อขึ้นแล้วแทงลงที่ ลำตัวยักษ์ จากนั้นถอยออก มาทำท่าหัวเราะ	ถูกแทงแล้วเซไปมา	

กระบวนท่ารบกับบทประพันธ์สัมพันธ์กันอย่างเห็นได้ชัด เมื่อบทประพันธ์กล่าวว่า "เท้า
หนึ่งเหยียบเข้าทะยานยุทธ์" หนุมาณก็ขึ้นเหยียบบนข้ายักษ์ นับเป็นการประดิษฐ์ท่าตามบท
ประพันธ์ได้อย่างกลมกลืน

การรบบระหว่าง องคต กับ ยักษ์โกหลัก (ตอนสืบมรรคา)

บัดนั้น	หลาทำวมีฆวานชาดูสมร
กวดแกวงพระบรรคฤทธิรอน	วานรเหยียบเข้าอสุรี
กลอกกลับจับกันลับสน	ต่างอดต่างทนไม่ถอยหนี
ถึบถูกไปกลลักหลายที	ยักษ์ชวนไปด้วยฤทธา ^๕

จากบทพระราชนิพนธ์ดังกล่าวปรมาจารย์ทางด้านนาฏศิลป์ไทยได้สร้างกระบวนท่า การเต้นไทยให้สัมพันธ์กันดังตารางอธิบายข้างล่างนี้

ตารางที่ 20 กระบวนท่ารบบระหว่าง องคต กับ ยักษ์โกหลัก (บทพระราชนิพนธ์ ร.1)

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
บัดนั้น	ท่าหย่อง เกาข้อมือ และปลายคาง พร้อมกับ เอียงศีรษะสลับขวาซ้ายไป มาเร็ว ๆ	อาจจะยื่นพัก ยืนมอง หรือท่าทำเงี้ยววกร เป็น การรทำทักของฝ่ายศัตรู	ลิงอาจจะเกา ลักษณะอื่นก็ได้เช่น เกาหัวไหล่และเกา สี่ข้าง เป็นต้น

^๕ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 106.

บทประพันธ์	กระบวนการ		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
หลานท้าว	ยกเท้าซ้ายหนีบเอว ย่อเข้าขวาเล็กน้อย มือขวา ตั้งวงลิงที่หน้าขา มือซ้าย แบตั้งมือข้างหน้า เอียง ศีรษะทางซ้าย	เปลี่ยนท่าขยับมอง	
มัทวาน	ยัดเข้าขวากระทบ วางเท้าซ้ายลงในท่าหย่อง มือซ้ายจับเข้าอก (ตัวเรา) คงเดิม เอียงศีรษะทางซ้าย	เปลี่ยนท่าขยับมอง	
ชาญสมร	ก้าวเท้าขวาไขว้มา ข้างหน้า ตามด้วยเท้าซ้าย ยกขึ้นแล้ววางส้นเท้าลงข้าง หน้า มือซ้ายทำท่าโบกตั้ง วงบน มือขวาคงเดิม เอียง ศีรษะทางขวา	เปลี่ยนท่าขยับมอง	
กวดแก้ว พระขรรค์	หย่องขวา มือซ้าย เข้าอก มือขวาชักพระขรรค์ จากเอวนำมาช้อยู่ด้านหน้า	เปลี่ยนท่าขยับมอง	

บทประพันธ์	กระบวนการ		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
ชาณูสมร	แล้วพลิกข้อมือสลัดคว่าหงาย ไปมา ก้าวเท้าขวาไขว้มา ข้างหน้า ตามด้วยเท้าซ้าย ยกขึ้นแล้ววางส้นเท้าลงข้าง หน้า มือซ้ายทำท่าโบกตั้ง วงบน มือขวาคงเดิม เอียง ศีรษะทางขวา	เปลี่ยนท่าขยับมอง	
กวีตแก้ว พระขรรค์	หย่องขวา มือซ้าย เข้าอก มือขวาชักพระขรรค์ จากเอวนำมาขู้อยู่ด้านหน้า แล้วพลิกข้อมือสลัดคว่าหงาย ไปมา	เปลี่ยนท่าขยับมอง	
ฤทธิรอน	ถอนเท้าซ้ายลงหลัง ยกเท้าขวา มือซ้ายจับคว่า แล้วหงายมือขึ้น โดยตั้งวง ลิง งอข้อศอกให้ได้ฉากมือ ขวาถือพระขรรค์หงายแล้ว	ยังคงเปลี่ยนท่าขยับ เงื้อ	

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
วานร	พลิกคว่ำมือวางบนเข่าขวา ที่ยกอยู่ เอียงศีรษะทางซ้าย วางเท้าขวาแล้ว กระดกขึ้นซ้าย มือซ้ายลดลงแบ ตั้งมืออยู่ด้านหน้า มือขวาถือ พระขรรค์หักข้อมือขึ้นให้ ปลายพระขรรค์ไปทางยักษ์	ท่าท่าเงื่อมองลิง	
เหยียบเข้า	เท้าซ้ายเหยียบที่ต้น ขาซ้ายของยักษ์ มือซ้ายจับ	ตั้งเหลี่ยมอัดเตรียมรับ ลอย 1 มือขวาถืออาวุธตั้ง	
อสูร	ถือเท้าซ้ายขึ้นท่าท่า ลอย 1	เท้าคงเดิม มือซ้าย ตั้งตัวลิงขึ้น	หน้ามองกัน ท่าท่าลอย 1 ติดไว้ สักครู่
ถลอกกลับ	ลงจากลอย	ปล่อยลิงลงจากลอย	

* ท่าลอย 1 เป็นกระบวนการรบของตัวลิง ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในบทที่ 7

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
จับกันลับสน ต่างอดต่างทน ไม่ถอยหนี	รบท่า 1 [*]	รบท่า 1	
ตีถูกปักหลั่น หลาย	ปฏิบัติท่าพลาด [*] 1 และ 2 แล้วตียักษ์	รับท่าพลาด 1 และ 2	
ยักษ์ชวนไป ด้วยฤทธา	หัวเราะ [*]	ทำท่าเซตลาไป	

กระบวนท่ารบถูกสร้างขึ้นอย่างมีต้นแบบเป็นไปตามบทประพันธ์ ดังคำประพันธ์ที่กล่าวว่า "วานรเหยียบเข่าอสุรี" ฝ่ายลิงก็ขึ้นเหยียบบนเข่ายักษ์ โดยจะใช้เท้าซ้ายหรือขวาก็ได้ เพราะประพันธ์มิได้กำหนดแต่หากบทประพันธ์กำหนดใช้เท้าขวาก็ต้องใช้เท้าขวาค้นเหยียบ

เมื่อได้วิเคราะห์แยกแยะให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 กับกระบวนท่าของพญาวานรแล้ว ต่อไปจะได้ยกตัวอย่างบทพระราชนิพนธ์การรบของพญาวานร

- * รบท่า 1 เป็นท่าหลักในกระบวนท่ารบของลิง ซึ่งกล่าวโดยละเอียดในบทที่ 7
- * ท่าพลาด กล่าวโดยละเอียดในบทที่ 7
- * ท่าหัวเราะ กล่าวโดยละเอียดในบทที่ 7

กับพญายักษ์ตัวอื่น ๆ มาให้เห็นความหลากหลายของบทประพันธ์ที่มีผลต่อการประดิษฐ์กระบวนการ
ทำรบ ดังนี้

หนุมาน รบ สหัสกุมาร

เมื่อนั้น	สหัสกุมารยักษา
สิ้นรตสิ้นเปลอสรา	โกธธาตั้งไฟลามลน
เหลือกตาขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน	สนั่นครั่นครื้นกู่ลาหล
กวัดแกว่งอาวุธทั้งพันตน	วิ่งเข้าประจัญประจัญบาน
ต่างตีต่างฟันต่างแทง	ต่างตนสำแดงกำลังหาญ
ต่างดาต่างโถมโถมทะยาน	ขุนมารไม่คิดชีวิต
บัดนั้น	วายุบุตรวศิวะแรงแข็งขัน
แล่นโลดโฉบรับกุมภัณฑ์	ด้วยกำลังอันวรารุทร ⁷

หนุมาน รบ อินทรชิต

เมื่อนั้น	อินทรชิตสุริย์วงศ์ยักษิ
ตกลงกับพื้นป่าถึ	อสุรีผุดลุกขึ้นยืนยัน
พระหัตถ์กวัดแกว่งศรชัย	ว่องไวรวดเร็วตั้งจักรผัน
ดาโถมโรมรุกบุกบัน	เข้าไล่โรมรันวานร
เท้าซ้ายเหยียบเข้ากระบี่ศรี	มือขวาอสุรีเจือศร
กลอกกลับปล้วนประจัญกร	ต่างมีฤทธิ์รอนไม่ลดกัน
บัดนั้น	หนุมานฤทธิ์แรงแข็งขัน
หลักหลบรบชิตติดัน	ยืนยันเหยียบเข้าอสุรี

⁷ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 171.

มีชื่อว่าเงื่อง่าจะชิงคร
หันเวียนเปลี่ยนท่าราว

สุครีพ หนุมาน และนิลนที รบ ทศกัณฐ์

เมื่อนั้น
ลิมเนตรเห็นองค์วินิตา
ความแค้นสุดที่จขอตกลั้น
ฉวยหักเอาคันฉัตรชัย
บัดนั้น

รับรองป้องกันประจัญกร
สุครีพชี้หน้าแล้วหัวร่อ
วาญบุตรนิลนทีผู้ฤทธิ
แล้วร้องว่าเหวยขนมาร
นั่งนั่งตั้งใจภาวนา

สุครีพ รบ ทศกัณฐ์

เมื่อนั้น
เสียดั้นเสียดีชิงจะต่อตี
ลึบแก้กรนั้นกอดนางไว้
กรหนิงแกว่งพระขรรค์สรกาณต์

กรช้ายกมเคียรยักชี
ต่างรับต่างตีกันไปมา^๘

ทศเคียรสรีย่วงศัยกษา
วานรลุดคร่าวุ่นไป
ตัวลั่นกริ้วโกรธตั้งเพลิงไหม้
เข้าไล่สังหารราญรอน
ทั้งสามทหารชาญสมร
วานรเยาะเย้ยอสุรี
หลอกล่อให้ไล่แล้วแกล้งหนี
สองกระบี่คว่าไขว่กัลยา
เป็นไรไม่อ่านคาถา
โกรธาว่าวุ่นด้วยอันใด^๙

ท้าวทศนักรยักชี
เสียดิตด้วยระวังเขาวมาลย์
จนใจที่จะเข้าหักหาญ
ต้านทานรบรันแอลวน

^๘ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 180.

^๙ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 188.

จะผันจะแกงไม้ถนัด
 จำเป็นจำสัจจำทน
 บัดนั้น
 โลดโผนโจนจ้วงทะลวงผัน
 แกว่งพระขรรค์ชัยดั่งไฟพราย
 ผันแทงแย่งยุทธไปมา
 แต่ป้องปัดหลบหลีกสับสน
 เวียนวนถอยไล่พัลวัน
 สุครีพฤทธิแรงแข็งขัน
 โจนจับกุมภักดิ์ด้วยศักดา
 มาดหมายเขม้นเข่นฆ่า
 ฤททกายอสุราหลายที ¹⁰

หนุมาน รบ โมทราม

เมื่อนั้น
 รับรองป้องปัดโรมรัน
 เท้าหนึ่งเหยียบเข้าวานร
 กลอกกลับจับกันเป็นโกลา
 บัดนั้น
 รบชิตติดพันประจัญต์
 โผนแผ่นชั้นยืนเหยียบบ่า
 กลอกกลับล้นประยุทธ์พัลวัน
 พระขรรค์ก็หักเป็นสองท่อน
 อสุรีล้มลุกคลุกคลาน
 โมทรามฤทธิแรงแข็งขัน
 ขบผันโลดโผนโจนมา
 กรแกว่งพระขรรค์เงื้อง่า
 หันเหยียบเปลี่ยนท่าในที่
 หนุมานผู้ชาญชัยศรี
 ได้ทีโถมจับกุมภักดิ์
 กรขวาลววยชิงพระขรรค์
 ฟาดฟันต้องกายขุนมาร
 วานรตีด้วยกำลังหาญ
 ขุนกระบี่ทะยานตามตี ¹¹

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 373.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 437.

สุครีพ หนุมาน รบ กุมภกรรณ

แลเห็นพระยาคุมภกรรณ
ไกลถึงประตพรนคร
ถีบด้วยเท้าซ้ายป่ายขวา
สุครีพพลัดจากอสุรี
เมื่อนั้น
ไม่ทันรู้ตัวจะด้านทาน
ผู้เดียวรับรองป้องปัด
หวดซ้ายป่ายขวาวุ่นไว
บัดนั้น
เข้ากลุ้มรุมกันคลุกคลี
ส่วนลูกพระนายชัยชาญ
สุครีพผู้มีศักดา

หนุมาน องคต รบ สัทธาสูร

บัดนั้น
ยั้งตัวไว้ได้ด้วยว่องไว
โจนขึ้นเหยียบเข้าน่าวเคียร
องคตก็เข้าช่วยกัน
เมื่อนั้น
ผู้เดียวรบรันประจัญตี

หนีปลุกพระสุรียันชาญสมร
วานรก็โถมเข้าโจมตี
หัตถาบีบคอยักษ์
สองกระบี่ก็ช่วยรอนราว
กุมภกรรณฤทธิไกรใจหาญ
ขุนมารเสียวทีเสียวใจ
จะต่อहतถ้วานรก็ได้
จนใจจำเป็นราวี
สุครีพหนุมานกระบี่ศรี
ต่างตนต่างต่อสู้รา
ทะยานเข้ากัดหูซ้ายขวา
เข้ากัดนาสาคุมภกรรณ¹²

คำแหงหนุมานทหารใหญ่
เข้าไล่โจมจับกุมภณท์
กลอกกลับหันเหียดังจักรผัน
โรมรันฟันแทงอสุรี
ท้าวสัทธาสูรยักษ์
โจมจับกระบี่สองตน

¹² เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 470.

ทั้งสามสี่ประยุกต์ต้น ต่างกล้าต่างหาญอดทน	แทงน้ันปิดป้องลับสน อลวนไม่ม่งคลดกััน ¹³
หนมาม รบ อัครรรณ	
<p style="text-align: center;">บัตัน</p> โลตโผนโจนทะยานเข้าราญรอน โทมถึบอัครรรณมารา รทาทักแหลกเป็นจูลี เมื่อไ้น ตกลงยั้งน้ันเสฐาธาร จั้งจับแสงศรขึ้นพาดสาย น้าวหน่วงด้วยกำลังศักดา	คำแห่งหนมามชาญสมร ต่อกรบนรถอสุรี ด้วยกำลังศักดากระบี่ศรี ไกรสรสารถึที่วายปราณ ท้าวอัครรรณใจหาญ ขุนมารกริ้วไกรธไกรธา มุ่งหมายเขม้นเช่นฆ่า อสุราก็ผาดแผลงไป ¹⁴
หนมาม รบ บรรลัยกัลป์	
<p style="text-align: center;">.....</p> ต่างตีต่างแทงกันลับสน ถ้อยที่ไม่ลงดกร บัตัน รับรองป้องปัดอสุรา	อสุรีโจมจับวานร ต่างตนห้าวหาญชาญสมร ราญรอนกลับกลอกไปมา วายุบุตรวศิไกรใจกล้า โดมเข้าเช่นฆ่าราวี

¹³ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 3, หน้า 226-227.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 3, หน้า 575-576.

ทำหนึ่งเหยียบเข้าทยานยถ	มือชิงคทาวยักษ์
กลอกกลับจับกันในที่	ขุนกระบี่แทงถูกมฤค
ล้มลงกับพื้นสุธาธาร	โผนทยานเหยียบอกไวมั่น
กวัดแกว่งตรีเพชรพอนพัน	ก็สุดสิ้นชีวันด้วยฤทธา ¹⁵

ทนมาน รบ เพทาสูร

เมื่อนั้น	ลูกพระนายเทวัญเรื่องศรี
หลบหลีกว่องไวไปในที่	โจนจับอสุรีด้วยฤทธิรอน
เท้าซ้ายนั้นเหยียบเข้าขวา	มือคว้าจวดยิงคันศร
ต่างหาญต่างกล้าไม่ลดกร	วานรตีบถขุนมาร
เมื่อนั้น	ท้าวเพทาสูรใจหาญ
ชวนไปล้มลงกับดินดาน	โกรธตั้งเพลิงกาลไหม้ฟ้า
ลุกขึ้นเช่นเขี้ยวกระบี่บาท	กวัดแกว่งศรศาสตร์เงื่อง่า
พาดสายหมายล้างชีวา	อสุราผาดแผลงไปด้วยฤทธิ ¹⁶

องคต อสุรผัด รบ บรรลัยจักร

เห็นบรรลัยจักรศร	ประนมกรร้ายเวทคาถา
อสุรผัดแผ่นโผนมา	จวดยิงเกศาสูรี
องคตหลานท้าวห้านัยน์	ทยานไปถีบตองยักษ์
ตกจากบัลลังก์รูจี	สองนายรุมตีขุนมาร

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 3, หน้า 610.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 3, หน้า 702-703.

เมื่อนั้น

ตกลงยังพื้นสธาธาร
เห็นวานรกับอสุรา
ผดลุกขึ้นแกว่งศรชัย

ทพมาน รบ กุมภทันราช

บัดนั้น

รบติดพันประจัญกร
เท้าซ้ายนั้นเหยียบเข้าขวา
หันเวียนเปลี่ยนท่าราว

บัดนั้น

สัประยุทธ์ไม่คิดชีวิตัน
โจนขึ้นเหยียบบ่าวานร
กลอกกลับจับกันเป็นโกลา

บรรลัยจักรฤทธิไกรใจหาญ
ขมมารลิมเนตรขึ้นแลไป
โกรธาตั้งหนึ่งเพลิงไหม้
เข้าไล่ตาโถมโรมรัน ¹⁷

คำแหงหนุมานชาดุมสร

วานรโจนจับอสุรี

มือคว้าจิกเคียวยักษ์

แกว่งตรีนิฆาตฟาดฟัน

กุมภทันฤทธิแรงแข็งขัน

ขบฟันเข้าจับด้วยศกดา

กรแกว่งตระของเงื่อง่า

ต่างเขม้นเข่นฆ่าจะเอาชัย ¹⁸

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 4, หน้า 177-178.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 4, หน้า 611.

ข. บทรามเกียรติ์ การรบระหว่าง หนวาวานรกับหนวาวานร

สคริป รบ พาลี

เมื่อนั้น
ได้ฟังกริ้วโกรธตั้งอัคคี
กวัดแกว่งกระบี่บาทผาดเสียด
ถึบทะยานผ่านขึ้นในเมฆา
แผ่นโผนโชนจ้วงทะลวงจับ
กรหนึ่งกวัดแกว่งอ้าวธ
เมื่อนั้น
ต่อสู้ด้วยปรีชาชาญ
ล่อลวงด้วยกลรณรงค์
ก็ผาดโผนโชนทะยานเข้าด้านฤทธิ
ต่างหาญต่างกล้าราววิ
ถ้อยที่ถ้อยมีฤทธิธรม
ตั้งองค์พระอิศวรเจ้าโลกา
ทั้งสองประลองฤทธิกัน

หนุมาน รบ นิลพัท

บัดนั้น
ผดลุกขึ้นได้ทันที

ลุกท้าวห้านัยน์เรื่องศรี
ซึกพระขรรค์อันมีฤทธา
สำเนียงดั่งหนึ่งฟ้าผ่า
ด้วยกำลั่งศักดาวราวุธ
ว่องไวกลอกกลับสัประยุทธ์
ทิมแทงแย่งยุทธ์รอนราวู
สุครินฤทธิไกรใจหาญ
ต้านทานถอยมามีให้ซิด
จนมาใกล้องค์พระจักกฤษณ์
เสียดสนั่นทั่วทิศโถมบน
ต่างตีต่างรับสับสน
ต่างตนรบซิดติดพัน
กับพระจักรารังสรรค์
แทงฟันไม่งดลดกร ^{๑๙}

ลุกพระกาลผู้ชาญชัยศรี
กระบี่วิ้งผลุนหมุนมา

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 34.

กาโถมโถมจับวายุบุตร
 กอรัดฟัดกันเป็นโกลา
 บ้างถีบข้างขาบ้างกัด
 ถ้อยที่ไม่ละลัดกัน
 บัดนั้น
 ไล่รุกกบูกันประจัญกร
 เคล้าคล่องว่องไวทั้งสองหัตถ์
 หมายถึงให้สิ้นชีวิต

ทนมาน รบ มัจฉานุ

บัดนั้น
 กริ้วโกรธนิโรธตั้งอัคคี
 เคล้าคล่องว่องไวทั้งสองข้าง
 ถ้อยที่ถ้อยมีฤทธิรอน
 บัดนั้น
 ปล้ำปลุกคลุกคลีประจัญ
 ถีบกัดวัดเหวี่ยงอุตุลุด
 กอรัดฟัดกันเป็นโกลี

ด้วยกำลังฤทธิรุทรแกลัวกล้า
 ต่างเขม่นเข่นฆ่าโรมรัน
 เปลี่ยนผลัดรวดเร็วดังจักรผัน
 เสียงสนั่นครื้นครื้นอัมพร
 คำแห่งหนุมานชาญสมร
 ราญรอนหักโหมโจมตี
 จับได้นิลพัทกระบี่ศรี
 ฟาดกับปัดฟันแล้วขว้างไป ²⁰

หนุมานผู้ชาญชัยศรี
 ขุนกระบี่รับระปะทะกัน
 ต่างตนต่างหาญชาญสมร
 ต่อกรไม่ละลัดกัน
 มัจฉานุฤทธิแรงแข็งขัน
 นิลวันหลบลีกลงไปในที่
 ทะยานยุทธ์ไม่ทอดอวยหนี
 เปลี่ยนท่าเปลี่ยนทีรอนราญ

²⁰ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 283-284.

<p>บัดนั้น รับรुकุยกษ์ประจัญบาน ถูกมีจลนชวนไป ฟาดลงกับแผ่นศิลา</p>	<p>วายุบุตรวชิไกรใจหาญ แผ่นทะยานโถมถีบด้วยบาทา ฉวยรวบเท้าได้ทั้งซ้ายขวา ด้วยกำลังศักตาราวิ²¹</p>
--	---

บทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ในรัชกาลที่ 1 นี้ ทรงพรรณนาการต่อสู้ไว้อย่างโลดโผน
นិพนธ์ จงไม่สามารถจะแสดงได้ เช่น

บทการรบระหว่าง หนุมาน กับ วิรุณจำบัง

<p>บัดนั้น รวบรัดมัดได้ขุนมาร ยืนอยู่ยงเชิงอัศรรรณ ฟาดเข้ากับเหลี่ยมคี่รี</p>	<p>วายุบุตรวชิไกรใจหาญ ถีบทะยานขึ้นจากชลธิ มีอนันจับเท้ายักษ์ ก็สุดสิ้นชีวิด้วยฤทธา²²</p>
---	--

จะเห็นได้ว่า บทที่ว่า หนุมานจับเท้าวิรุณจำบังแล้วฟาดลงกับภูเขา ไม่สามารถจะ
แสดงออกเป็นท่าทางได้ และ

²¹ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 422-423.

²² เรื่องเดียวกัน, เล่ม 3, หน้า 253.

บทการรบระหว่าง หนุมาน กับ มัจฉานุ

บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจหาญ
รับรุกกบั้นประจัญบาน	แผ่นเทษยานโถมถีบด้วยบาทา
ถุกมัจฉานุชวนไป	ลวยรวบเท้าได้ทั้งซ้ายขวา
ฟาดลงกับแผ่นศิลา	ด้วยกำลังศักตาราวี ^{๒๓}

เช่นกัน การที่หนุมานรวบจับเท้าทั้งซ้ายและขวาของมัจฉานุฟาดลงกับแผ่นหิน ก็ไม่สามารถแสดงออกเป็นท่าทางได้ บทประพันธ์เช่นนี้ ปรากฏอยู่หลายตอน จึงทำให้บทรามเกียรติ์ของรัชกาลที่ 1 ไม่ค่อยได้รับความนิยมที่จะนำมาประกอบการแสดง โดยเฉพาะบทประพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการรบ แต่ใจความสำคัญของบทประพันธ์ก็ยังคงใช้เป็นหลักในการแสดงได้เป็นอย่างดี ก็เพราะเหตุว่าบทรามเกียรติ์รัชกาลที่ 1 เป็นบทประพันธ์ที่สมบูรณ์แบบที่สุด

บทรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2

เมื่อ พ.ศ. 2340 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทรามเกียรติ์อย่างสมบูรณ์ขึ้นไว้สำหรับเป็นต้นฉบับสำหรับพระนคร รวมเป็น 117 เล่มสมุดไทยประมาณ 20 ปีต่อมา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง รามเกียรติ์ที่ใหม่ มีใช้ต้องการประชันขันแข่งกับเรื่องเดิม หรือต้องการจะใช้เป็นแบบฉบับแทนของเดิม หากแต่ทรงตั้งพระทัย จะใช้เป็นบทสำหรับแสดง ปรดัยพระบารมีโดยเฉพาะส่วนพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ก็ยังคงรักษาไว้เป็นต้นฉบับสำหรับพระนครต่อไป ในประกาศ

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 423.

รัชกาลที่ 4 ว่าด้วยเรื่องเก็บภาษีโขนละคร และการเล่นอื่น ๆ กล่าวหาจนถึงการทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง รามเกียรติ์ไว้เล่นละครหลวงว่า

"ละครเรื่องรามเกียรติ์เรื่องอุรุฤทธิ์ เป็นเรื่องปางนารายณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินแต่ครั้งกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยามหานครเก่า ทรงหัดทรงเล่นละครข้างในสำหรับแผ่นดินสืบ ๆ มา แต่ละครเรื่องอิเหนานี้เป็นละครของเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้าซึ่งเป็นพระเจ้าลูกเธอฝ่ายใน หัดเล่นมีมาแต่โบราณ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ในต้นแผ่นดินก็โปรดให้หัดละครข้างในเล่นเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอุรุฤตามแบบอย่างแต่ก่อน แล้วโปรดให้หัดละครเรื่องอิเหนา และเรื่องอื่น ๆ เล่นบ้างต่อภายหลัง ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย แต่ต้นก็ได้ทรงหัดละครเรื่องอิเหนา และเรื่องอื่น ๆ เล่นก่อน ภายหลังทรงพระดำริห์ว่าละครเรื่องรามเกียรติ์เป็นเรื่องปางนารายณ์ พระเจ้าแผ่นดินเคยทรงสืบมาทุก ๆ พระองค์ ถึงไม่สู้โปรดก็ควรจะต้องเล่นอย่าให้เสื่อมเสียราชประเพณีวงษ จึงทรงพระราชนิพนธ์ตัดแปลงแต่งเรื่องรามเกียรติ์ใหม่ ให้หัดละครข้างในเล่นเรื่องรามเกียรติ์ไว้สำหรับพระบรมมหาราชวัง ก็เพราะได้ทรงฟังพระดำริห์ในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรแต่ก่อนแล้วทรงรฤกขึ้นได้ ดังนี้ จึงทรงหัดละครเรื่องรามเกียรติ์ตามแบบอย่างพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนสืบ ๆ มาเพื่อจะรักษาพระเกียรติยศว่า ละครเรื่องปางนารายณ์ไปเล่นหลวง" ²⁴ (คงลักษณะคำเดิม)

ในการที่ทรงพระราชนิพนธ์ บทรามเกียรติ์ขึ้นใหม่นี้ ไม่ได้แต่งใหม่หมดทั้งเรื่อง ทรงตัดทอนและตัดแปลงจากต้นฉบับรัชกาลที่ 1 บางตอน ทรงมุ่งแต่งให้เป็นบทละครรำโดยแท้ ด้วยพระราชโองการของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นั้น ไผ่ရေးและชาวซึ้งยิ่งนัก แม้ว่ารามเกียรติ์ของพระองค์ท่านจะจัดว่าด้อยกว่าพระราชนิพนธ์อิเหนา ก็ตาม แต่ก็ยังคงความไผ่ရေးมากอยู่ดี ส่วนวิธีดำเนินเรื่องนั้นทรงเริ่มเรื่องตั้งแต่พระรามใช้ให้หนุมานไปถวายแหวน

²⁴ ธนิต อยู่โพธิ์, โขน (พระนครเรื่องการค้าของครุสภา, 2508), หน้า 82-83, อ้างถึง "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4", หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ, เลขที่ 64.

แก่นางสีดา ดำเนินเรื่องเรื่อยไป โดยลำดับเช่นเดียวกับฉบับรัชกาลที่ 1 แต่ตัดทอนบางตอนออก เหลือไว้เฉพาะตอนที่เหมาะแก่การแสดง จนถึงทศกัณฐ์ล้ม และตอนพระรามคลั่งให้ชื่อนางสีดา จนถึงอภิเชก ๓ ไกรลาศ รวมเป็น 36 เล่มสมุดไทย ตอนที่ตัดออก เช่น ตอนท้าวจักรวรรดิ ตอนพระรามเคียดแค้น 1 ปี จนได้ฆ่ายักษ์ต่าง ๆ และตอนปราบคาเชรร์ แต่ทรงคงตอนบุตรลพ ไอรสพระราม ไว้เพราะเป็นตอนที่ได้รับความนิยมมาก ตามพระวินิจฉัยของสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพว่า "นิจารณาตุโดยทางสำนวนกลอนเข้าใจว่าจะทรงพระราชนิพนธ์ภายหลัง เรื่องอิเหนา"²⁵

บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เดิมเขียนลงไว้เป็นเล่มสมุดไทย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2442 บางกอกประสิทธิ์การบริษัทลิม่า นิพนธ์ขึ้นเป็นครั้งแรก โดยใช้ต้นฉบับของ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ แต่นิพนธ์ไว้เพียงเล่มเดียว ยังเหลืออีก 2 เล่ม ค้างอยู่เพียงนั้น จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2456 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็น กรมพระ) ตรวจสอบชำระจากต้นฉบับที่เชื่อถือได้หลายฉบับ ให้พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวิณจัน สุปรีชา ทรงตรวจ แล้วจัดนิพนธ์ขึ้นพร้อมกับเรื่องบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระองค์ท่าน สำหรับแจกเป็นของชำร่วยในงานพระราชกุศลฉลองพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ต้นฉบับครั้งนั้น ถือว่าถูกต้องที่สุดและคงใช้กันมาจนทุกวันนี้

บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องไว้ในคราวที่จัดนิพนธ์ครั้งนั้นว่า เป็นหนังสือที่ดีพร้อมเรื่องหนึ่ง เพราะ

1. เป็นภาษาไทยดี
2. เป็นหนังสือสำคัญควรสร้างขึ้นไว้เพื่อเป็นเกียรติยศแก่ชาติไทย มิให้นานาประเทศ

คิดเทียบได้ว่าเราไม่มีหนังสืออันเป็นแบบแผนในวิชาหนังสือ

²⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องละคร

อิเหนา, (พระนคร : ป.พิสนาคะ, 2507), หน้า 141.

3. เป็นหนังสือที่ผู้รับไปแล้วจะอ่านได้โดยไม่เชื่อจนโยนเข้าตู้หรือกันหีบ ไม่จับอ่านอีกต่อไป²⁶

อนึ่ง บทรามเกียรติ์พระราชทานในรัชกาลที่ 2 นอกจากตอนต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีบทรามเกียรติ์เป็นตอนสั้น ๆ อีกตอนหนึ่ง เรียกว่า "รามเกียรติ์ ตอนนิราศ"²⁷ การดำเนินเรื่องถึงแม้จะติดต่อกันไปจนตลอดทั้งเรื่องก็ตาม แต่จะมีลักษณะเป็นตอนสั้น ๆ ที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง เรื่องราวในภาคแรกจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำสงครามสู้รบกันเกือบทั้งหมด เนื้อเรื่องที่เป็นตอนสั้น ๆ เหล่านี้ ถ้าต้องการจะแสดงในช่วงเวลาที่ยาวนานก็อาจเล่นติดต่อกับตอนอื่นได้อีก

บทประพันธ์ในการทำสงครามสู้รบที่ปรากฏมีอยู่ในเนื้อเรื่อง กระชับ เหมาะแก่การรำทำบทมาก ดังนั้น จะเห็นได้ว่า บทรามเกียรติ์มีความสำคัญยิ่งต่อการคิดประดิษฐ์ท่าทาง ต่าง ๆ โดยเป็นตัวกำหนดกระบวนท่ารบ ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะศึกษาเกี่ยวกับท่ารบของพญาวานร ได้แก่ สุคริน หนุมาน องคต และนิลนันท์ ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

- ก. บทรามเกียรติ์ การรบระหว่าง พญาวานร กับ พญายักษ์
- ข. บทรามเกียรติ์ การรบระหว่าง พญาวานร กับ พญาวานร

²⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชทานพระราชนิพนธ์คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2456". รามเกียรติ์พระราชทานในรัชกาลที่ 2, หน้า (17) - (18).

²⁷ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, "รามเกียรติ์ตอนนิราศ", บทละครชุด เบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์, หน้า 29-43.

ก. บทธรรมเกียรติ การรบระหว่าง พุทฺธาวานร กับ พญายักษ์

บทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ในรัชกาลที่ 2 นี้ ทรงพรรณนาการต่อสู้ไว้อย่าง
โลดโผนสมจริงสมจัง เป็นบทประพันธ์ที่สามารถแสดงออกได้ตามกระบวนท่า ในที่นี้ขอยกตัวอย่าง
การรบระหว่างสุคริพกับทศกัณฐ์ ซึ่งเป็นบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ตอนสุคริพหักฉัตร

สุคริพ กับ ทศกัณฐ์

เมื่อนั้น	สุคริพฤทธิแรงแข็งกล้า
โถมจับล้นประยุทธ์ยุทธอนา	ย้ายท่าทำนองว่องไว
ไต่ที่โถมแทงแผลงพลาด	ซ้ำพิฆาตฟาดฟันกระชั้นไล่
ตีบถุกทศกัณฐ์ กำเนิดใน	ตกไศลล้มกลาดตายดิน ²⁸

จากบทพระราชนิพนธ์ดังกล่าว ประมาจารย์ทางด้านนาฏยศิลป์โขนได้สร้างสรรค์
กระบวนท่าการเต้นโขนให้สัมพันธ์กันดังตารางอธิบายข้างล่างนี้

²⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครอนเรื่งรามเกียรติ์,
(พระชนคร : โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา, 2512), หน้า 168.

ตารางที่ 21 กระบวนการระหว่างสุกร กับ ทศกัณฐ์ (บทพระราชนิพนธ์ ร.2)

บทประพันธ์	กระบวนการ		หมายเหตุ
	สิ่ง	ยักษ์	
เมื่อนั้น	ท่าห้อง เกาข้อมือและ ศิระษะ พร้อมกับเอียงศิระษะ สลัดขาเข้าสไปมาเร็ว ๆ	ยืนมองหรือทำท่าเงื้อ อาวุธ เป็นการกระทำที่ของ ฝ่ายศัตรู	สิ่งอาจจะเกา ลักษณะอื่นก็ได้เช่น เกาคางหัวไหล่และ เกาสีข้าง เป็นต้น
สุกรีน	ยกเท้าซ้ายหนีบเองแล้ว บิดกระตกลงในท่าห้องซ้าย มือซ้ายเข้าอก มือขวาถือ พระขรรค์ตั้งวงล่าง เอียง ศิระษะทางซ้าย	เปลี่ยนท่าขยับมอง	
ฤทธิ์แรง	ยกเท้าขวาหนีบเองส่ง เท้าไปข้างหน้าหงายตาม ท้ายเท้า ย่อเข้าซ้าย มือซ้าย วงลึงหงายมือระดับวงส่ง มือขวาถือพระขรรค์ คว่ามือ วางบนเท้าขวา	เปลี่ยนท่าขยับมอง	

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
แจ้งกล้า	หย่องขวากระทืบเท้า ขวา หย่องซ้ายกระทืบเท้า ซ้าย มือทั้งสองทำท่ากำมือ งอข้อศอกอยู่ข้างลำตัว แล้ว ดึงมือขึ้นลงเล็กน้อย หน้าหัน ตามเท้าที่กระทืบ	เปลี่ยนท่าขยับมอง	
โจมจับ	หย่องขวา ทำท่าป้อง ต่อสู้ กระทืบเท้าขวาวิ่งเข้า หายักษ์ทำท่าเก็บ แล้ว กระโดดไปด้าวถี่ยักษ์ขวา- ซ้าย	เข้ารบทำท่าเก็บ กาง มือทั้งสองออก แล้วตีทาง ซ้าย-ขวา	
สัประยุทธ์ ยุทธนา ย้ายท่า ทำนอง	รบท่า 2 แล้วตีออก	รบท่า 2	
ว่องไว	หย่องขวา ทำท่าป้องต่อ สู้ กระทืบเท้าขวาวิ่งเข้าหา ยักษ์ทำท่าเก็บ ทิศ 1 แล้ว	เข้ารบทำท่าเก็บกาง มือทั้งสองออก แล้วตีทาง ซ้าย-ขวา	

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
ได้ที	กระโดดปัดอาวุธยักษ์ขวา - ซ้าย ถอนเท้าขวายกเท้าซ้าย หันตัก 3 มือทั้งสองจับ แล้วคลายออกพร้อมกับยึด กระทกลงมือซ้ายจับได้รักรั่ว มือขวาทำท่าเงื้อ หมนตัว ทางขวา มาอยู่อีกตำแหน่ง ทิศ 1	ถอนเท้าขวาปฏิบัติ เหมือนลิง	
โถมแทง แผลงพลาด	เงื้อขึ้นแล้วแทงลงที่ ลำตัวยักษ์	ยักษ์ทำท่าสะดุ้ง	
ซ้ำพิฆาต ฟาดฟัน	ทั้งคู่หมนตัวทางขวา 1 รอบ กลับที่เดิมแล้วทำท่า แทงซ้ำ	หมนตัวแล้วทำท่าสะดุ้ง เชือกออกมา	
กระชั้นไล่	ผลักยักษ์ออกมาแล้วทำ ท่าเงื้อ	ยังเซไปมาอยู่	

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
ตีบทแตกคังคัง	ท่าท่าเข้าตีโดยยกเท้า ขวาตีบทยักษ์	เซไปถูกพวงนางกำนัล	
ตกโคลล้ม กลาดคายตา	หัวเราะ	นางกำนัลล้มลง ยักษ์ ท่าท่าโกรธ	

กระบวนท่าการรบระหว่างสุครีพกับทศกัณฐ์ สัมพันธ์กับบทประพันธ์ทุกช่วงมีทั้งท่าจับ
ท่าแทง และท่าตี ซึ่งเหมาะกับลักษณะท่าทางของลิง

การรบบระหว่าง หนุมาน กับ อินทรชิต (ตอนศึกอินทรชิต)

เมื่อนั้น	หนุมานไม่พริ้นหัวนไหว
สั้ประยุก์ซึ่งลุดศรชั้ย	รบไล้กระชิตติดพัน
ทะยานขึ้นยืนเหยียบบ้ายักษ์	หาญหักผลัดเปลี่ยนเหียนหัน
หลอนหลอกกลอกกลับจับประจัญ	พัลวันหนีไล้กันไปมา ²⁹

จากบทพระราชนิพนธ์ดังกล่าว ปรมาจารย์ทางด้านนาฏศิลป์โขนได้สร้างสรรค์กระบวนการ
ทำการเดินโขนให้สัมพันธ์กันดังตารางอธิบายข้างล่างนี้

ตารางที่ 22 กระบวนท่ารบบระหว่าง หนุมาน กับ อินทรชิต (บทพระราชนิพนธ์ ร.2)

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
เมื่อนั้น	ห้อยหันหลังให้ผู้ชม มือขวา ถือพระขรรค์ส่งปลาย พระขรรค์เข้าหาัยักษ์อยู่ใน ระดับอก มือซ้ายแบ่มือป้องอยู่ ข้างมือขวา ยักศิระไปมา หน้ามอัยักษ์	ตั้งท่าเตรียมเข้าต่อ สั้หันตัวเข้าหาคนดู หน้ามอ ลิง	กระบวนท่าต่อ เนื่องอยู่ในระหว่าง การรบ

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
หนุมานไม่พริ่น	กระโดดทำท่าเงื้อ ยักคอไปมา	คอยมองคู่ฝ่ายลิง	
ห้วนไหว	ปฏิบัติเหมือนท่าแรก	ยังคงคอยดูอยู่	
สี่ประยุกต์	กระทืบเท้าขวาวิ่งเข้า หายักษ์ ทำท่าเก็บ มือซ้าย เข้าอก มือขวาถือพระขรรค์ อยู่ที่ข้างลำตัว	กระทืบเท้าขวาวิ่ง เข้าหาลิง ทำท่าเก็บ กาง มือทั้งสองออก	ทั้งคู่หันหน้า เข้าหากัน ยักษ์หัน หลังให้คนดู
ชิงฉด	กระโดดยกเท้าขวาตาม ด้วยเท้าซ้ายแล้ววางลงในท่า หย่อง มือขวาปิดศรยักซ์ไป ทางขวาเอียงศรหะซ้ายพร้อม กับมือซ้ายปิดศรไปทางซ้าย พลิกเข้าเอียงศรหะขวา	ยกเท้าซ้ายวางแล้ว ยกเท้าขวาวาง มือทั้งสอง กางอยู่ระดับไหล่ พร้อมกับ ติศรลงไปทางซ้าย และขวา	

บทประพันธ์	กระบวนการ		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
ศรชัย	ก้าวเท้าขวาสลับที่กับ ยักษ์วางเท้าซ้ายแล้วกระโดด ยกเท้าขวาตามด้วยเท้าซ้าย แล้ววางลงในท่าหย่อง มือขวาปิดศรยักษ์ไปทางขวา เอียงศีรษะซ้ายพร้อมกับมือ ซ้ายปิดศรไปทางซ้าย พลิก เข้า เอียงศีรษะขวา	ก้าวเท้าขวาสลับที่กับ ลิง ยกเท้าซ้ายวางแล้ว ยกเท้าขวาวาง มือทั้งสอง กางอยู่ระดับไหล่ พร้อมกับ ตีศรลงไปทางซ้ายและขวา	ลิงหันหลังให้ คนดู โดยปฏิบัติดังนี้ คนดู ● = ลิง ○ = ยักษ์
รบไล่	ขยับเท้าตามแรงดึง ของยักษ์ไปทางซ้าย	ดึงศรกลับมาทางซ้าย (ทางฝ่ายยักษ์)	
กระชิด	ปล่อยมือจากศรแล้วทำ ท่าป้องเตรียมต่อสู้ขยับถอย หลัง	ดึงศรออกมาจากมือ ของลิง แล้วฟาดศรสลับ ซ้าย-ขวาโดยเร็ว พร้อม กับเดินหน้าเข้าหาลิง	
ติดพัน	กระโดดลงหลังนำมือ ที่ถือพระขรรค์ขึ้นมาป้องรับ ศรที่ฝ่ายยักษ์ตีลงมา	ตีตัวศรแล้วเงื้อตีลง ที่พระขรรค์ของฝ่ายลิง	

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
ทะยานขึ้น	กระเทียบเท้าขวาแล้ว วิ่งเข้าหายักษ์	กระเทียบเท้าขวาแล้ว วิ่งเข้าหาลิง	
ยืนเหยียบ	ยกเท้าขวารั้งเหยียบ ที่ต้นขาซ้ายของยักษ์ มือซ้าย จับปลายศรยักษ์ มือขวาถือ พระขรรค์ ทำท่าเงื้อ	ตั้งเหลี่ยมอัด มือซ้าย จับที่รัดสะเวยโดยอ้อมมือไป ด้านหลัง มือขวาถือศรยื่น ปลายให้ลิงจับ	
บ้ายักษ์	ตีตัวขึ้น เท้าซ้าย เหยียบที่ต้นแขนขวายักษ์ (ใกล้กับข่า) มือขวาถือ พระขรรค์อยู่ด้านหน้า มือซ้าย แบมือ ตะเทะที่หลังมือขวา (ท่า ลอย 2)	ใช้มือซ้ายที่จับรัด สะเวยดึงตัวลิงขึ้น มือขวา ล่งตั้งวงสูง	
หาญหักผลัด เปลี่ยนเหยียน หันหลอนหลอก กลอกกลับจับ ประจัญ	ลงจากลอย แล้วทำท่า ทำรบทำที่ 1 (จับหนึ่ง)	รบท่า 1	

บทประพันธ์	กระบวนการ		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
ปลิววัน	กระโดดยกเท้าขวาตามด้วยเท้าซ้ายแล้ววางลงในท่าหย่อง มือขวาปิดศร ยักษ์ไปทางขวา เอียงศีรษะซ้าย พร้อมกับมือซ้ายปิดศรไปทางซ้ายพลิกเข้าเอียงศีรษะขวา	ยกเท้าซ้ายวางแล้วยกเท้าขวาวาง มือทั้งสองกางอยู่ระดับไหล่พร้อมกับศรลงไปทางซ้ายและขวา	
หนีไล่	ซ้ำท่าแต่เปลี่ยนข้างโดยก้าวเท้าขวาไขว้	ซ้ำท่าแต่เปลี่ยนข้างโดยก้าวเท้าขวาไขว้	ลิงหันหลังให้ โดยปฏิบัติดังนี้ คนดู ● = ลิง ○ = ยักษ์

บทประพันธ์	กระบวนท่า		หมายเหตุ
	ลิง	ยักษ์	
กันไปมา	ทำท่าป้องเตรียมต่อสู้ พร้อมกับขยับถอยหลังแล้ว กระโดดลงหลัง นำมือที่ถือ พระขรรค์ขึ้นมาป้องรับครที่ ยักษ์ตีลงมา	ฟาดครลงสลับซ้าย ขวาไล่ลิง โดยเร็วแล้ว ตี ตัวครขึ้นพร้อมกับตีลิงที่ พระขรรค์ลิง	

กระบวนท่ารบและบทประพันธ์สัมพันธ์กัน โดยมีท่าเหยียบบ่าตามบทประพันธ์ ซึ่งลิงใช้
กระบวนท่าขึ้นลอยท่า 2 เท้าขวาเหยียบเข้าเท้าซ้ายขึ้นไปเหยียบบ่าตรงตามบทพอดี

เมื่อได้วิเคราะห์แยกแยะให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 กับกระบวนการรำของพญาวานรแล้ว ต่อไปจะได้ยกตัวอย่างบทพระราชนิพนธ์ การรบของ พญาวานรกับพญายักษ์ตัวอื่น ๆ มาให้เห็นความหลากหลายของบทประพันธ์ที่มีผลต่อการประดิษฐ์ กระบวนท่ารบ ดังนี้

หนุมาน รบ สหัสกุมาร

เมื่อนั้น	วายุบุตรวุฒิกโรชชัยศรี
แข็งข้อต่อสู่อสูรี	ไต่ที่ตาโถมโจมตีประจัญ
แผ่นโผนโจมตีทะยานขึ้นเหยียบบ่า	ย้ายท่าผลัดเปลี่ยนเหยียนหัน
กลอกกลับรับรองป้องกัน	ปลิวหนีไล่กันไปมา
บนกระบี่มีกำลังโตดโผน	กระโจมโจมตีจับยักษ์หักแขนขา
ชิงหอกคาบประหารผลาญชีวา	อสูราทั้งพันบรลลัย ^{๓๐}

หนุมาน รบ อินทรชิต

เมื่อนั้น	อินทรชิตลืมหิศักดิ์ยักษ์
เห็นหม่มมารลุ่มต่ายวายชีวี	อสูรีแกว่งศรเข้ารอนราญ
แผ่นขึ้นเหยียบบ่าวายุบุตร	ยงยุทธ์ย้ายท่ากล้าหาญ
รุกรบชนพื้นประจัญบาน	ตีต้องหนุมานซานไป

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

เมื่อนั้น

สัประยุทธ์ชิงจุดศรัชย์
ทะยานขึ้นยืนเหยียบบ้ายักษ์
หลอนหลอกกลอกกลับจับประจัญ

หนุมาน รบ โมธราพ

เมื่อนั้น

จับพระขรรค์เคยทรงตรงออกมา
อสุรตีรันฟันฟอน
กระตึบบาทหวาดไหวไตรภพ

เมื่อนั้น

ไล่กระชิดติดพันพันแทง

สุครีพ หนุมาน องคต รบ กุมภกรรณ

บัดนั้น

ถอยหลังสนลานคลานออกมา
ทันหันแทบทวารชานกำแพง
ถีบถุกกุมภกรรณหันเซไป
หนุมานรวบรัดกัดหูขวา
สุครีพถีบซ้ำอีกสองที

หนุมานไม่พริ้นหัวนัไหว
รบไล่กระชิดติดพัน
หาญหักผลัดเปลี่ยนเหยียนหัน
พัลวันหนีไล่กันไปมา ^{๓๑}

โมธราพรู้สึกนึกกังขา
ถึงซาลาพอลิงวิ่งเข้ารบ
วานรบลิ้นปลอกหลอกหลบ
ประจัญจับรับรบกันกลางแปลง
หนุมานต้านต่อข้อแข็ง
เรียวแรงรอนรันประจัญตี ^{๓๒}

สองนายรับสั่งไล่เกศา
แต่พอลับแล้วพากันเหาะไป
ไม่รอแรงรีบโถมโจมตี
สุครีพผลัดออกไล่ไล่ตามตี
องคตขบนาสายักษ์
สามกระบี่เข้ากลุ่มรุมรัน ^{๓๓}

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 201-202.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า 220.

หนุมาน รบ สหัสเดชะ

เมื่อนั้น

เห็นพวกพลไพร่นายวายชีวี
กุ่มพระแสงสองพันพันฟอน
เคล้าคล่องป้อมปัดคัสตราวุธ

บัดนั้น

ต่อตีมีกำลังวังชา
ขึ้นเหยียบยักษ์หักหอกดาบสะบัน
ไล่กระชิดติดพันพันฟอน

วายุบุตรยุตไว้ได้ที

มือหนึ่งทิ้งเก้าวลัยทันใด

องค์ท้าวพันพักตร์ยักษ์

อสูรีแข็งข้อเข้าต่อยุทธ์

วานรรับสัสประยุทธ์

อุตุลุดหนีไล่กันไปมา

คำแหงหนุมานหาญกล้า

เปลี่ยนท่าจับกุมตะลุมบอน

แข็งขันขู่ตะคอกหลอกหลอน

ราญรอนรับรองว่องไว

เหยียบขย้อสูรินทรดินไม้ไหว

มัดไพล่หลังลากกระชากมา ³⁴

สุครีพ หนุมาน นิลนนท์ รบ ทศกัณฐ์

เมื่อนั้น

ลิมเนตรเห็นเมียเสียขันธ์
ฉวยได้คันฉัตรกวัดแกว่ง
มุทะลุเดือดโอดโตนทยาน

บัดนั้น

ท่าเกะกะจะชิงนางเทวี

ทศกัณฐ์แว่วเสียงมเหสี

ผุดลุกจากที่ตะลิตะลาน

ต่อแย้งป้อมปัดประหัตประหาร

เข้ารอนราญรบลงเป็นสิ่งคลี

สามทหารต้านต่อล้อยักษ์

ถ้อยทีหนีไล่กันไปมา

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 401.

ครั้นเห็นศกัณฐ์ขยับหยุด

ต่างหัวเราะเยาะเย้ยเจ้าลงกา

เป็นไรไม่อ่านอาคม

ทำนั่งนั่งตั้งมั่นถือขันติ

เมียมตนสิรักลักเมียเขา

นี้หากว่าองค์พระอวตาร

ให้ล้างแต่การกนิษี

ว่าพาลทางแผลงฤทธา

หนมาน องคต รบ สัทธาสุร

บัดนั้น

เจือตรีเพชรแกว่งแผลงฤทธา

แคล้วคล่องป้องปัดผลัดเปลี่ยน

องคตเข้าช่วยราวี

เมื่อนั้น

กวัดแกว่งแสงศรอรอนราว

หันเหียนเปลี่ยนผลัดผัดผัน

กลอกกลับจับกุมตะลุมบอน

วายุบุตรหลอนหลอกกลอกหน้า

เห็นเมียมมาผลุกขี้คนลุกคลี

เสี้ยแรงเกล้าเผ่าผมเหมือนฤาษี

ที่ขึ้นแตกแหลกลาญ

โอดเฉาชั่วข้าหน้าด่าน

ไม่สั่งให้ประหารผลาญชีวา

จึงจำไว้ชีวิตรักษา

จากอุโมงค์ตรงมาพนาลัย ^{๓๕}

คำแหงหนมานหาญกล้า

เข้าโจมตีจับกับพระยาสุรี

ขึ้นเหยียบเข่าน้าวเคียรยักษิ

ต่อตีติดพันประจัญบาน

สัทธาสุรศึกดากล้าหาญ

แผ่นทะยานเหยียบป่าวานร

ได้ตีตรันด้วยคันศร

หักหาญราวูรอนราวี

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 426-427.

บัดนั้น

ไม่หลีกหลบบรรรुकคูลุคคูลิ
โลตโผนโจนจับสัประยทุธ
เงอตรีเพชรวงแกว่งแกวมณเฑ

วายุบุตรวุฒิไกรชัยศรี
ถ้อยทีไวว่องป่องกัน
ชิงฉลุศรยักษัหักสะบัน
สิ้นชีพชีวันบรรลัย ^{๓๖}

ทนมาน รบ วิรุณจำบัง

เมื่อนั้น

เห็นลิ่งเผือกพวงพระรามตามมา
แผ่นขิ้นเหยียบบ่าง่าตะบอง
ไม่ระคายปลายขนทนอาวูธ

วิรุณจำบังยักษา
อสุราแข็งข้อเข้าต่อยทุธ
ตีต้องลุลมจวมสมุท
โผนผุดขิ้นได้ไล่รอนราญ

บัดนั้น

เข้าหักโหมโรมรันประจัญบาน
ทะยานยุตลตชิงคทาธร
เหยียบยักษัชัคตรีเกรียงไกร

ลกพระพายร้ายแรงกำแหงหาญ
ราญรอนรับรองว่องไว
วานรตีรันกระชั้นไล่
แกวมณเฑที่บรรลัยด้วยฤทธา ^{๓๗}

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 449.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 469.

พจนาน รบ บรรลัยกัลป์

เมื่อนั้น

โกรธกระหึบขาทาแล้วว่าไป
 กูคิดว่าสิงไพรจิ้งไต่ตาม
 อย่าโยไลโห้งอีกอีก
 ว่าพลางกวัดแกว่งพระแสงศร
 เข่นเขี้ยวแข็งข้อต่อตี

บัดนั้น

กลอกกลับรับรองป้องกัน
 เห็นกุมภทัณฑ์หันเหเซทรุด
 จะฟาดนั้นพลัดมือไปหลายที
 อันไอ้ผู้มีกำลังยังยืน
 แล้วขุกคิดขึ้นได้ไวยัญญา
 เป็นละอองตองกายบรรลัยกัลป์
 ต่างตนแข็งขันสั่นหัด

วายุบุตรยุคไว้ได้ที

ชักริเพชรแกว่งแทงลงไป

บรรลัยกัลป์ครั้นเห็นสิงใหญ่
 เหวยไอ้พานรินทร์หมื่นยักษ์
 มิงนี้พวกกลักรามพึงรู้จัก
 กจะหักคอเคียวเสียเดี๋ยวนี้
 ประจัญบานราญรอนกระบี่ศรี
 ถ้อยทีโล่กระชิตติดัน

วายุบุตรฤทธิแรงแข็งขัน

ผัดผันเปลี่ยนท่าราวี

โถมทะยานเหยียบยุคยักษ์

ขุนกระบี่นิ่งนิกริกตรา

ตัวลั่นเหมือนคำนิเภาว่า

ลงกวาดคว่าฝุ่นทรายปรายซัด

เข้าโรมรับรบรับจับถนัด

หมายประหัตประหารกันให้บรรลัย

เหยียบขย้อสุรินทร์ดินไม้ไหว

ต้องกุมภทัณฑ์บรรลัยด้วยฤทธา ^{๓๒}

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 658-659.

ข บทรามเกียรติ์การรบระหว่าง หนุ่วานร กับ หนุ่วานร

หนุ่มาน รบ นิลพัท

บัดนั้น
จึงชี้หน้านิลพัทด้วยขี้ใจ
เมื่อที่เอ็งเร่งเรียกโยนคีรี
ถึงทักโยนมั่งดังสัญญา
เอ็งจะอวดฤทธิไกรใครนี้เหวย
เฝ้าแต่คอยคิดร้ายหมายปอง

บัดนั้น
จึงว่าเหวยหนุ่มานชาญชัย
เอ็งแกล้งโยนศิลามาเกินการ
ใครจะไม่รู้เท่าอ้อเจ้าคิด
ถ้ามันกทำข้างเหมือนอย่างนี้
กจึงเอาเท้าฉวยช่วยมือ
เอ็งก็เห็นว่าเครือชื่อพระพาย
กูก็เป็นเฝ้าพงศ้องค์พระกาล

บัดนั้น
โถมถืบนิลพัทจับปล้น

บัดนั้น
รับรอต้านทานทน

หนุ่มานดาลเดือดดังเพลิงไหม้
เหวยเหวยเอี้ยไอ้อังการ
เรากี่รับโดยดีด้วยหัตถา
มึงแกล้งเอาบาทามารับรอง
ไอ้อิงลูกเฉลยจงหอง
มึงจะลองฝีมือกูหรือไร

นิลพัทหันหันมันไล่
ทะนงใจว่าดีมีฤทธิ
ทำแยบคายคิดอ่านพาลเอาผิด
จะอวดฤทธิลิ่งเลวให้มันลือ
ถึงใครดีก็จะรับจับทันหรือ
อย่าพักถือดีเลยเอี้ยหนุ่มาน
ชาติชายเตชาคักตาหาญ
พอต้อต้านกับเอ็งไม่เกรงกัน

หนุ่มานโกรธมุ่นหันหัน
เสียงสนั่นครื้นครื้นสกาตล

นิลพัทไม่ระคายปลายขน
โจนประจัญหนุ่มานรานรบ

ถ้อยที่มีฤทธิ์กำกั่ง
เสียงสะท้อนเลื่อนลั่นอรรณพ

โถมถึงต่างปะทะต้อยตบ
กัตขบรรับจับประจัญ ^{๓๙}

หนมาน รบ มัจฉานุ

บัดนั้น
ตัวเล็กเลี้ยงหลบรรับ

มัจฉานุโลดโผนโจนจับ
เคี้ยวขบขบกัดฝัดยี้

เมื่อนั้น
ไล่ตลบรบกคลกคลี

คำแหงหนมานชาญชัยศรี
เหยียบขยี้ตสนัดฝัดผาดไป

เห็นลิงเล็กไม่ลื่นยืนหัวร่อ
วายุบุตรหยุดหย่อนอ่อนใจ
ไอ้วานรตัวนี้กระจิริต
ครูปกายคล้ายเราทั้งกายา

กลับผัดเจ้าล่อจะให้ไล่
ผลางดำริตรีไตรในวิญญูณ์
แต่มีฤทธิ์กว่ายักษ์หนักหนา
หรือว่าวงศ์เผ่าไม่เข้าใจ ^{๔๐}

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-120.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 192.

ความสัมพันธ์ระหว่างบทรามเกียรติ์กับการกำหนดท่ารบของพญาวานร บทประพันธ์ในการรบทั้งพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 มีลักษณะคล้ายคลึงกัน จึงทำให้การกำหนดท่าทางในการรบของพญาวานรมีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้

1. การขึ้นต้นบทด้วยคำว่า บัดนั้น หรือ เมื่อนั้น พญาวานรจะทำท่าท่าเอกลักษณ์ต่าง ๆ เพื่อเป็นการบอกให้รู้ว่าบทที่กำลังจะกล่าวต่อไปนี้ เป็นบทของตัวเอง
2. ใช้บทที่กล่าวเป็นการออกท่าทางโดย
 - แนะนำตัว เช่น สุครินฤทธิไกรใจหาญ, วายุบุตรวุฒิไกรใจหาญ, องคตห้าวหาญชาญสมร เป็นต้น
 - ลำดับวงศ์บอกเผ่าพันธุ์ เช่น หลานท้าวหม่อมวานชาญสมร, ลูกพระพายร้ายแรงกำแหงหาญ, ลูกพระอาทิตย์ชาญสมร เป็นต้น
 เมื่อกล่าวบทแนะนำตัวหรือลำดับวงศ์ พญาวานรจะทำท่าจับมือซ้ายเข้าอก
3. ท่ารบ ด้วยการเข้าท่าป้องกันในลักษณะต่าง ๆ เมื่อกล่าวถึงบทประพันธ์ที่ว่า รับรองป้องกันต่อสุรา โถมเข้าเช่นฆ่ำราวี หรือ ไล่กระชิตติดพัน ฟันฟอน ราวูรอนรับรองว่องไว เป็นต้น เมื่อกล่าวบทป้องกัน พญาวานรจะทำท่าเข้าป้องกันอาวุธ หากเป็นอาวุธสั้นของยักษ์จะใช้วิธีปัดลง ถ้าเป็นอาวุธยาวจะใช้วิธีสกัดปัดออก แต่ถ้าเป็นอาวุธของพญาวานรด้วยกัน จะใช้วิธีตีกระทบอาวุธสูงระดับค้ำหน้า
4. ท่ารบ ด้วยการจับ ในลักษณะต่าง ๆ เมื่อกล่าวถึงบทประพันธ์ที่ว่า รบชิตติดพัน ประจัญตี ได้ทีโถมจับกุมมัดที่ หรือ โสัดโหมโจนจ้วงทะเลวงพัน โจนจับกุมมัดที่ด้วยศักดา เป็นต้น เมื่อกล่าวถึงบทว่าด้วยการจับ พญาวานรจะทำท่าจับตามกระบวนท่ารบ ท่าที่ 1, ท่าที่ 2 หรือ ท่าที่ 3 แล้วแต่จะนัดหมายกับพญายักษ์ที่เข้ารบกัน
5. การข่มขู่ จะฆ่าให้ตาย กระทำเมื่อบทประพันธ์กล่าวว่า ตัวมึงคั่งหนึ่งมฤคิวันนี้จะม้วยวายปราณ (หนุมานรบโมยราพ) หรือตัวกุกกพวกพลากร จะมาราญรอนยักษ์ (สุครีพรบกุมภกรรณ) เมื่อกล่าวถึงบท การข่มขู่ พญาวานรจะแสดงท่าทางด้วยความโกรธ เพื่อให้ฝ่ายศัตรูเกรงกลัว
6. ท่ารบด้วยการเหยียบในลักษณะต่าง ๆ เมื่อกล่าวถึงบทประพันธ์ที่ว่า โผนแผ่นขี้นยืนเหยียบข่า กรขวาดวยชิงพระขรรค์ พญาวานรจะต้องปฏิบัติท่าการขึ้นลอยท่าที่ 2 เพราะ

มีการกล่าวถึง การเหยียบบ่า ซึ่งลอยท่าที่ 2 จะใช้ท่าซ้ายเหยียบบ่า หรือ กวัดแกว่งพระบรรค์
ฤทธิรอน วานรเหยียบเข่าอสูรี ญวาวานรปฏิบัติท่าการขึ้นลอย ท่าที่ 1 หรืออาจจะใช้วิธีการ
เหยียบโดยไม่ต้องขึ้นลอย

7. แยกจากกัน เมื่อฝ่ายยักษ์ถูกสังหาร โดยคำประพันธ์จะกล่าวว่า กวัดแกว่ง
ตรีเพชรฟอนพัน ก็สลุ่สิ้นชีวันด้วยฤทธา (หนุมานสังหารบรรลัยกัลป์) หรือเหยียบยักษ์ชักริ
เกรียงไกรแทงกุมภกับบรรลัยด้วยฤทธา (หนุมานสังหารวิรุญจำบัง) เมื่อฝ่ายญวาวานร สังหาร
ฝ่ายพญายักษ์แล้ว ญวาวานรก็จะกลับพลับพลา

เมื่อวิเคราะห์ดูแล้วจะเห็นได้ว่า หลักการในการกำหนดกระบวนรบต่าง ๆ ของ
ญวาวานรขึ้นอยู่กับบทประพันธ์ ซึ่งจะมีลักษณะตามลำดับดังกล่าว โดยมีความสัมพันธ์กันระหว่าง
บทประพันธ์กับกระบวนรบ สำหรับกระบวนรบของญวาวานรที่ใช้กับบทประพันธ์นี้จะมีลักษณะที่เป็น
ท่าหลักในการปฏิบัติ ซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป